

Sivilsamfunnets roller i velferdsstatens omstilling

The roles of Civil Society in reforming the Welfare state

Jill Loga

Førsteamanuensis

Høgskulen på Vestlandet

jill.loga@hvl.no

SAMMENDRAG

De senere år har det vært økt oppmerksomhet mot sivilsamfunnets potensial i samspill med og fornying av velferdsstaten. Dette er en debatt som kan gjenfinnes i ulike varianter fra 1970-tallet. Denne artikkelen drøfter ulike roller sivilsamfunnet potensielt kan spille i en omstilling av velferdsstaten ved å se til argumentasjon i offentlige styringsdokumenter. Diskusjonen tar utgangspunkt i tre roller: ideell velferdsproduksjon, frivillig arbeid som supplement til velferdsstaten og frivillig sektor som arena for innovasjon.

Stikkord:

Sivilsamfunn, velferdsstat, frivillig sektor, sosial innovasjon, samskaping.

ABSTRACT

In recent years increasing attention has been paid to the potential of civil society in interaction with and renewal of the welfare state. This is not a new debate, but can be found in different variants back from the 1970s. This article discusses different roles civil society potentially can play in a process of restructuring the welfare state by looking at argumentation in public white papers. The discussion is based on three roles: ideal welfare production, voluntary work in addition to the welfare state and the voluntary sector as the arena of innovation.

Keywords:

Civil Society, welfare state, voluntary sector, social innovation, coproduction.

INNLEDNING

Diskusjoner om en velferdsstat under press og økt involvering av både sivilsamfunnet og markedet er ikke av ny dato. I de skandinaviske landene, der hovedansvaret for velferdsproduksjonen i dag hovedsakelig hviler på offentlig sektor, har denne debatten dukket opp med jevne mellomrom siden 1970-tallet. Debattene har variert i styrke, de har hatt ulikt innhold, og de har medført forskjellige politiske tiltak i de skandinaviske landene. De senere år har temaet også blitt løftet opp i overnasjonale organ i Europa. EU-kommisjonen har for eksempel tatt flere initiativ til å øke bevisstheten om den frivillige sektorens uutnyttede potensial på ulike områder, og har argumentert for å styrke samhandlingen mellom offentlig, frivillig og privat sektor. I Europa er dette en utvikling som på den ene siden er knyttet til finanskrisen, og dermed en økonomisk nødvendighet for å få inn mer ressurser. På den andre siden knyttes oppmerksomheten mot sivilsamfunnets potensial også til nye styringsreformer i offentlig sektor med mål om å styrke blant annet velferdsstatens demokratiske legitimitet, individuell tilpasning og brukermedvirkning.

Denne artikkelen drøfter ulike roller sivilsamfunnet kan spille i en slik omstilling av velferdsstaten. Jeg har valgt ut tre roller som jeg anser som sentrale i diskusjonen om velferdsstaten. Disse har både vært løftet frem i samfunnsdebatt og forskning, og de viser til ulike sider av sivilsamfunnets funksjoner i samfunnet: rollen som velferdsprodusent og alternativ ideologileverandør, rollen som supplerende medprodusent til velferdsstaten og rollen som innovatør. Dette er roller der sivilsamfunnet både bidrar som produsent av velferd på ulike måter, og fyller forskjellige demokratiske funksjoner – for eksempel som talerør og inkluderingsarena for ulike sosialgrupper. Hvilke argumenter fremmes i dagens debatter om ulike roller sivilsamfunnet kan tenkes å fylle i en omstilling av velferdsstaten?

Artikkelen er basert både på egen og foreliggende frivilligforskning og på analyse av samfunnsdebatter og argumenter fremført i offentlige styringsdokumenter. Frivilligpolitikken i Norge har siden 1970-tallet blitt behandlet i egne styringsdokumenter, både i enkelte sentrale offentlige utredninger (NOU) og i de mer politiske stortingsmeldingene som ulike regjeringer har utformet. I diskusjonen av de tre rollene vil det spesielt bli lagt vekt på diskusjoner som finnes i offentlige utredninger som i årenes løp har kommet om frivillig sektor (se litteraturlisten for en oversikt). Offentlige utredninger er et interessant grunnlag for en slik diskusjon, siden de ofte gir en generell beskrivelse av temaet som blir tatt opp. Selv om det er myndighetene som har tatt initiativ til dem, representerer de altså ikke utelukkende et myndighetsblikk. Det finnes også mange diskusjoner om frivillig sektors rolle i offentlige utredninger og andre dokumenter som ikke har frivillig sektor som sitt hovedtema, men gitt rammene for denne artikkelen, vil det ikke være mulig å gi en fullstendig oversikt over disse. Den norske frivilligpolitikken utvikles ofte med referanse til erfaringer fra andre land og skjer gjerne gjennom påvirkning fra overnasjonale organ som EU. I artikkelen vil det også bli trukket inn argumenter fra andre land, og i diskusjonen vil det bli trukket veksler på aktuell forskning.

Før jeg går videre, kan det være på sin plass å påpeke at den sivile deltakelsesformen i Norge og Norden er kjennetegnet av bestemte særtrekk sammenlignet med andre land. Det nære samspillet mellom offentlig og frivillig sektor i Norden løftes ofte frem som et kjennetegn ved demokratimodellen, også kalt «konsensusmodellen», som viser til det gjensidige samspillet mellom myndighetene og sivilsamfunnets organisasjoner. De nordiske landene

kjennetegnes også ved at det finnes flere uformelle og formelle kontaktformer og -arenaer, som for eksempel de mange råd, styrer og utvalg som fungerer som dialogfora mellom myndigheter og frivillige foreninger både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå. Dette er et samspill som videre også er såpass tett i Norge at måten sivile medlemsorganisasjoner er organisert på, ofte avspeiler den offentlige forvaltningsstrukturen, blant annet den vertikale organisasjonsstrukturen med et lokalt, regionalt og nasjonalt ledd. Høringsarenaer, råd og utvalg avspeiler tilsvarende møtepunktene mellom stat og organisasjoner lokalt, fylkesvis og på nasjonalt organisasjonsledd. Dette er altså noen av særtrekkene ved den sivile deltakelsesformen som gjerne betegnes «den nordiske medlemsmodellen» (Selle, 2013; Wollebæk & Selle, 2002). Før jeg kommer til diskusjonen av fremtidige roller, skal vi ta et raskt tilbakeblikk på formene for samspill som vanligvis fremheves når temaet er sivilsamfunnets roller i velferdsstaten. Dette for å gi en kontekst for den senere diskusjonen.

DE HISTORISKE RELASJONENE MELLOM STATEN OG ORGANISASJONENE

I forskningen på frivillig sektor er det vanlig å skille mellom sivilsamfunnets politiske og demokratiske funksjon på den ene siden, og funksjonen som tjenesteproducent på den andre (Selle, 1998, s. 160). Tjenesteproduksjonen handler om at sivilsamfunnets organisasjoner, både historisk og frem til i dag, produserer velferdstjenester innen en rekke områder som rusomsorg, psykisk helse, eldreomsorg, funksjonshemming, barnevern m.m. På slike områder har sektoren etablert og bygget institusjoner som har spilt en sentral rolle i utviklingen av offentlig velferd. Sivilsamfunnet fyller også funksjoner i det politiske systemet som handler om å sette saker på dagsordenen, påvirke opinionen, fremme og forsvare sosialgruppers interesser, være en høringsinstans og bidra med deltakelse i demokratiske organ. Den korporative kanal og interesseorganisasjon er betegnelser som ofte brukes om frivillige organisasjoner i dette demokratiperspektivet, der sivilsamfunnets viktigste funksjon forstås som å bringe frem behov og krav fra grasrota og opp til beslutningstakere. I demokratiperspektivet har sivilsamfunnet i tillegg en viktig rolle som verdibærer og sosialiseringarena. Det sies gjerne at organisasjonene fungerer som «skoler i demokrati» og bidrar til å overføre holdninger, verdier og demokratiforståelse for oppvoksende generasjoner (Klausen & Selle, 1995; Lorentzen, 1994; Wollebæk, Selle & Lorentzen, 2000).

Samspillet mellom sivilsamfunn og offentlige myndigheter består av en rekke direkte og indirekte samhandlingsformer som også kan variere mye mellom kommuner (Loga, 2012; Nødland, Bergsgard, Bjelland & Leknes, 2007). I forskning om sektoren er det vanlig å skille mellom finansiering, tjenesteproduksjon og kontroll som ulike typer samhandlingsformer (Selle, 1998). Finansiering av frivillige organisasjoner, der organisasjonene bidrar i iverksettingen av offentlig politikk, er den første formen for samhandlingsformer mellom offentlig og frivillig sektor som det finnes eksempler på i norske kommuner fra 1820-tallet.¹ Finan-

1. Et eksempel på en tidlig forening som mottok økonomisk støtte fra kommuner, var foreningen *Det Kongelige Selskab for Norges Vel* (stiftet i 1809), som var organisert med en rekke lokale foreninger rundt omkring i landet. De arbeidet med å samle inn bøker og drev leseselskap til opplysning blant bønder. I mange kommunestyre ble disse organisasjonene ansett som viktige organisasjoner som bidro i samfunnets interesse, og kommunestyrene bevilget derfor direkte økonomisk støtte til dem i perioden 1837 til ut på 1860-tallet (Raaum, 1988, s. 241).

siering av frivillige organisasjoner har med tiden kommet i mange former, blant annet som offentlige tilskudd, kjøp av tjenester, prosjektstøtte eller gjennom gratis utleie av offentlige lokaler, samfunnshus og idrettsanlegg.

Mange av de første frivillige foreningene som mottok offentlig økonomisk støtte i Norge, hadde oppgaver som var knyttet til sosialiseringstiltak (Raaum, 1988). Det kunne for eksempel være overfor bostedsløse eller personer med rusproblemer. Slike organisasjoner fikk dermed også en viktig interesserepresenterende rolle. Organisasjonene utviklet en nærhet til grupper de jobbet for, og kunne fungere som «ører og talerør» for disse gruppene overfor myndighetene. Organisasjoner har slik lenge fylt både funksjoner som kontroll- og høringsinstans for myndigheter, og som tjenesteproduserende instanser overfor sosialgrupper.

Fra politisk hold ble sivilsamfunnets roller i velferdsstaten første gang behandlet på slutten av 1970-tallet, og det var også første gang sivilsamfunnet ble behandlet som egen sektor. Interessen for sektoren økte utover 1980-tallet (Kloster, Lidén & Lorentzen, 2003). Denne nye oppmerksomheten hadde et bakteppe knyttet til økonomiske nedgangstider, men utover på 1990-tallet var det også knyttet til ideologiske faktorer og fremveksten av mer anti-statlige holdninger som dukket opp i kjølvannet av kommunismens fall i Øst-Europa (Lorentzen, 1994). Man vektla betydningen av å beskytte sivilsamfunnets autonomi som en tredje sektor uavhengig av både stat og marked. Høyrebølgen, som i Norge fikk utslag i Willoch-regjeringen i 1981, løftet også frem tanker om at markedet og sivilsamfunnet kan produsere velferdstjenester på en rimeligere måte enn offentlig sektor. I tillegg argumenterte man også for at frivillige organisasjoner, med sin nærhet til brukere, i større grad enn offentlig sektor evner å fange opp folks interesser og behov og dermed bedre kan utvikle differensierte tjenester tilpasset individuelle behov. New Public Management-reformer førte til utkontraktering av ulike typer velferdstjenester og det ble en vekst i andelen kommersielle aktører som deltok i konkurranse om offentlige oppdrag med de eldre, såkalt ideelle velferdsprodusentene.

I Norge var det på 1980-tallet fallet i oljeprisen og den påfølgende bankkrisen som var bakgrunnen for at debatten var mest markant dette tiåret. Stortingsmeldingen *Perspektiver og reformer i den økonomiske politikken* (St.meld. nr. 4 1987–1988) fremhevet behovet for å mobilisere frivillig sektor. Willoch-regjeringen satte ned et utvalg som skulle utrede sivilsamfunnets rolle på velferdsfeltet. Korvald-utvalget tok sikte på å beskrive frivilligheten som en egen sektor i Norge, og leverte den første offentlige utredningen om sektoren, *Frivillige organisasjoner*, i 1988 (NOU 1988:17) med utgangspunkt i perspektivmeldingen fra året før:

Det er viktig å stimulere og mobilisere de kreftene som finnes i nærmiljøet (..) Det kan for eksempel inngås avtaler med frivillige organisasjoner om å utføre bestemte oppgaver som er definert i samarbeid mellom de berørte partene i nærmiljøet og i kommunen (NOU 1988:17, s. 223).

I denne første utredningen om sektoren i Norge, tok man sikte på å belyse hvilke verdier sektoren produserer, hva slags roller den har spilt historisk i utviklingen av velferdssamfunnet og demokratiet, og hvilken betydning sektoren har i dag. Det fremgikk her at et

økt samarbeid mellom kommuner og frivillige organisasjoner nå var blitt «ressursmessig nødvendig» og at kommunen manglet kapasitet til å håndtere den store etterspørselen som nå fantes for helse- og sosialtjenester. Det ble også fremhevet at det var «verdimessig ønskelig» med en økt involvering av frivillige aktører fordi sektoren tradisjonelt har spilt en viktig rolle i «velferdssamfunnet», både som «pionerer» i utviklingen av tjenester, og som et viktig «supplement og ideologisk alternativ» til offentlige tjenester (NOU 1988:17). I denne utredningen ser man argumenter og et lignende ideologisk tankegods som fantes i den britiske debatten på 1980-tallet, blant annet bruken av begrepet velferdssamfunn i motsetning til velferdsstat (Ishkanian & Szreter, 2012). Til sammenligning kom det i Sverige to lignende utredninger i 1993, SOU 1993:71 *Organisationernas bidrag* og SOU 1993:82 *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*. I Danmark kom utredningen *Frivilligt socialt arbejde i fremtidens velfærdssamfund* i 1997 (Socialministeriet, 1997; Henriksen, Boje, Ibsen & Koch-Nielsen, 2006; Ibsen, Boje & Frederiksen, 2008).

Gjenoppdagelsen av sivilsamfunnet og de frivillige organisasjonene har ofte kommet i kjølvannet av kritiske blikk mot velferdsstaten og argumenter om velferdsstatens store kostnader, dens ineffektivitet og at den produserer fattigdomsfeller, passivitet og klientifisering etc. (Rothstein, 1995). Dette var argumenter som dukket opp i Norge på 1980-tallet i likhet med i andre deler av Europa, og gjorde at det ble rettet ny politisk oppmerksomhet mot verdiskapingen i sektoren og hva slags roller sivilsamfunnet kunne fylle i samfunnet (Grønlie & Selle, 1998; Kuhnle & Selle, 1990). På 1990-tallet var debatten mer fremtredende blant annet i Sverige, jfr. de to utredningene som kom i 1993, og hadde bakgrunn i at de økonomiske nedgangstidene i større grad rammet Sverige (og Finland) enn Norge (Trägårdh, 1995). Med denne historiske rammen som bakgrunn skal jeg belyse dagens diskusjoner om sivilsamfunnets mulige roller i velferdsstaten.

SIVILSAMFUNNETS FREMTIDIGE ROLLER I VELFERDSSTATEN

De senere årene er det igjen kommet en fornyet interesse for sivilsamfunnets potensial og diskusjoner om mulige endringer i arbeidsdelingen mellom sektorene, eller i endringen av det som nå ofte kalles «velferdsmiksen» (Evers, 2005; Henriksen et al., 2006; Trägårdh, Selle, Henriksen & Hallin, 2013). Det er debatter som knytter seg til økonomiske spørsmål om velferdsstatens bærekraft, men i økende grad også om demokratiske aspekt og spørsmål om å utvikle mangfoldet i tjenester, styrke brukermedvirkning og individuelle tilpasninger til brukeres behov, samt å involvere flere aktører i et samarbeid om velferdsproduksjon. Som jeg har vært inne på, dukket argumenter om blant annet valgfrihet for første gang opp i norske debatter på 1980-tallet. Slike argumenter som knytter seg til spørsmål om legitimitet og deltakelse, har i dag blitt mer fremtredende i diskusjoner om sivilsamfunnets roller i velferdsstatens omstilling. Det gjør at sivilsamfunnets aktualisering i dagens debatter handler om mer enn velferdsproduksjon og hvorvidt den skal være offentlig eller ei, eller ideell versus markedsbasert. Debattene knyttes ikke kun til økonomiske spørsmål og velferdsstatens fremtidige bærekraft, men i økende grad også til demokratisk deltakelse. Jeg skal i det følgende belyse dette ved å drøfte tre roller.

Den første rollen handler om den institusjonelle velferdsproduksjonen som utføres av

ideelle aktører etter kontraktsinngåelse med offentlig sektor. Sivilsamfunnet har fylt rollen som tjenesteprodusent på ulike velferdsområder lenge før velferdsstaten ble utbygd, blant annet innenfor eldreomsorg, boligsosialt arbeid og rusbehandling. Dette er en rolle sivilsamfunnet forvalter også i dag, selv om omfanget har blitt mindre. I dag begrunnes den ideelle velferdsproduksjonen ofte med at den representerer et ideologisk alternativ til den offentlige velferdsproduksjonen, og slik fremholdes den også som noe som ivaretar en demokratisk funksjon. De fleste politiske partier støtter at det finnes alternativer til rent offentlig velferdsproduksjon, men hvor stort omfang dette skal ha og hva slags ideologisk tankegods det kan bygge på, er gjenstand for partipolitiske uenigheter.

Den andre rollen gjelder frivillig arbeid som supplement til offentlig sektor, basert på nyere argumenter om at frivillig arbeid kan vitalisere sivilsamfunnet og fungere som et tillegg til offentlig tjenesteproduksjon. Rollen som supplement kan både være en form for frivillig arbeid som kan foregå utenfor frivillige organisasjoner, og for eksempel innenfor offentlige institusjoner eller i regi av private bedrifter. Mobiliseringen av denne formen for frivillig arbeid har fått oppmerksomhet i mange land de senere år, og omfattes av nye begrep som samskaping (co-creation), samproduksjon (co-production) og aktivt medborgerskap (active citizenship).

Den tredje rollen handler om innovasjon og er også en rolle som har fått fornyet politisk og offentlig oppmerksomhet de senere år. Sivilsamfunnet utgjorde en sentral arena for innovasjon i velferdsstatens tidlige faser, idet mange av initiativene til etablering av nye tjenester kom fra borgere og sivile organisasjoner. Med velferdsstatens fremvekst er dette en rolle som gradvis har blitt mindre vesentlig. Oppmerksomheten mot innovasjon er i dag sterk både i næringslivet og i offentlig sektor, for eksempel knyttet til temaet sosialt entreprenørskap, og man ser at oppmerksomheten mot innovasjon i økende grad også rettes mot frivillig sektor.

ROLLEN SOM IDEELL TJENESTEPRODUSENT OG ALTERNATIV IDEOLOGILEVERANDØR

Når temaet er sivilsamfunnets roller overfor velferdsstaten, snakker man oftest om velferdsproduksjonen som ideelle, frivillige organisasjoner har stått for i mange år. De ideelle organisasjonenes betydning som tjenesteleverandører i velferdsstaten har gradvis blitt mindre, og tilsvarende har også velferdsfeltet blitt et stadig mindre relevant tema for det frivillige engasjementet i sivilsamfunnet (Grønlie & Selle, 1998; Kuhnle & Selle, 1990; Selle, 1993, 2013; Sivesind, 2013, 2016). Denne utviklingen handler først og fremst om utbyggingen av velferdsstaten, som særlig på 1960-tallet tok fart på nasjonalt nivå og førte til at flere av velferdsinstitusjonene i frivillig sektor ble innlemmet i offentlig sektor, for eksempel sykehusdriften. Dette skjedde som en ønsket sosialdemokratisk politikk der man ville at offentlig sektor skulle ha ansvaret for sårbare grupper, og man ønsket å redusere innslaget av filantropi hvor det sosiale ansvaret hvilte på bemidlede borgeres velvilje. Argumenter for å ville styrke den ideelle tjenesteproduksjonen igjen har derfor i større grad tilhørt høyresidens partier, for eksempel Høyre og KrF, som både har villet fremme ikke-offentlig tjenesteproduksjon og styrke et ideologisk mangfold. Implementering av ideell velferdsproduksjon i

offentlig sektor handlet dessuten også om profesjonalisering av velferdsfeltet og fremvekst av utdanning, vitenskapelig ekspertise og profesjoner innen helse, omsorg og utdanning. Ansvar som før lå på frivillige organisasjoner, ble til lovpålagte oppgaver for kommunene og overlatt profesjonelt utdannet personale (Lorentzen, 1994; Nagel, 1991).

Den ideelle velferdsproduksjonen ble fortsatt svekket utover på 1980-tallet, på tross av de uttalte politiske ambisjonene dette tiåret om å styrke den frivillige deltakelsen og det ideelle innslaget i velferdsproduksjonen. Dette handlet delvis om fremveksten av NPM-reformer på 1980-tallet. Mens man i Danmark tok politiske grep for å beskytte den ideelle velferdsproduksjonen mot konkurransen fra profittaktører på helse- og omsorgsfeltet, måtte organisasjonene i Norge i større grad håndtere denne konkurransen på egen hånd (Seegard, 2016). NPM-reformer førte til et økt press mot denne delen av frivillig sektor, og stadig flere ideelle organisasjoner har tapt i konkurransen mot rene markedsaktører. Det kristne og humanitære engasjementet som i sin tid drev institusjonene frem, er i dag også et ideologisk grunnlag som i liten grad makter å være en motvekt mot markedsorienteringen. Det gjør at denne delen av sektoren fortsatt fyller en rolle som ideologisk alternativ og bidrag til mangfoldig og pluralistisk tjenesteproduksjon på helse- og sosialfeltet i Norge, men det er i begrenset grad, og særlig om man sammenligner med andre europeiske land.

Ideelle organisasjoners velferdsproduksjon på et alternativt ideologisk grunnlag har vært gjenstand for debatt, og det har eksistert en utbredt skepsis, særlig på den politiske venstresiden, til at livssyn i for stor grad skal bli tatt med i utføringen av velferdstjenester både i skole, barnehage og i helse og omsorg (Selle, 1998, s. 155). Denne skepsisen har senere fått ny aktualitet i diskusjoner om helsearbeideres valgfrihet og reservasjonsrett, blant annet for utføring av abort. I dagens debatter er spørsmål om hvorvidt man ønsker å beholde velferdsproduksjonen innen offentlig sektor og hvorvidt dette er bærekraftig på sikt, et sentralt tema. Argumenter for ideell velferdsproduksjon viser både til økonomiske forhold om velferdsstatens manglende bærekraft i fremtiden, og til spørsmålet om ideologiske alternativer til det offentlige tilbudet. For noen er det viktigst å fremme ideell velferdsproduksjon som alternativ til det offentlige tilbudet, mens for andre fremmes det som alternativ til de profittbaserte tjenestene i markedet. Argumenter som ofte rettes mot å øke ideell velferdsproduksjon er blant annet at man vil sikre likebehandling og kvalitet i tjenestene, det handler om synspunkter på de såkalte «velferdsprofittørene» og muligheten for å kunne ta ut profitt fra velferdsproduksjonen, og det handler også om å ville beskytte offentlige stillinger med gode pensjonsrettigheter (Frederiksen, 2015). Innvandringen og fremveksten av et mer fler-religiøst samfunn i Norge gir et nytt grunnlag for tjenesteproduksjon på alternativt ideologisk grunnlag, men kan igjen også aktualisere skepsisen mot at religion og livssyn får for stor plass i velferdsproduksjonen.

I den grad det er de ideelle institusjonenes tjenesteproduksjon man nå har forhåpninger om å styrke, så er dette i høyeste grad et politisk spørsmål om hvem man ønsker skal produsere velferden og hvordan det eventuelt skal foretas politisk tilrettelegging for aktører som har begrensning på profittuttak.

ROLLEN SOM VELFERDSSTATENS MEDPRODUSENT

Når oppmerksomheten rettes mot sivilsamfunnets potensial som supplement til velferdsstaten, snakkes det ikke kun om den ideelle velferdsproduksjonen. Et annet potensial knyttet til å ville øke mengden frivillig arbeid og å utvikle frivillighet på flere områder (Dahlberg, 2005; Ibsen et al., 2008, Pestoff, Brandsen & Verschuere, 2012; Pestoff, 2014; Wijkström & Lundström, 2015). Som eksempel fra den norske valgkampen i 2017 kan det, slik Arbeiderpartiet tok til orde for, handle om å ville koble studentboliger til sykehjem der studenter kunne bo gratis mot å bidra med et bestemt antall timer frivillig innsats i eldreomsorgen.

I tillegg til at det frivillige engasjementet i Norge har dreid bort fra velferdsfeltet og mot kultur og fritid, er det også et sentralt utviklingstrekk at selve kjennetegnet ved den nordiske organisasjonsmåten, den såkalte «medlemsmodellen», er i tilbakegang (Selle & Strømsnes, 2012; Selle, 2013). Det betyr ikke nødvendigvis at mengden frivillig arbeid er på retur. Men det betyr at den klassiske måten å delta frivillig på i Norge, det vil si som medlem i en frivillig organisasjon, blir supplert av mer tidsavgrensede og individbaserte deltakelsesformer. I sivilsamfunnsforskningen måles frivillig deltakelse både gjennom en registrering av antall organisasjoner og egenskaper ved disse over tid (Christensen, Strømsnes & Wollebæk, 2011; Wollebæk & Selle, 2002), og gjennom undersøkelser av individers frivillige innsats (Folkestad, Christensen, Strømsnes & Selle, 2015; Wollebæk, Selle & Lorentzen, 2000; Wollebæk & Sivesind, 2010). Denne forskningen viser at den nordiske medlemsmodellen er under press og at mer frivillig innsats utøves uten medlemskap i en organisasjon, sammenlignet med før. Frivillig innsats utføres altså både innen frivillige organisasjoner, som for eksempel Røde Kors, men i økende grad gjennom for eksempel en frivilligsentral, eller også for en avgrenset periode innen offentlige institusjoner som et sykehjem. Undersøkelsene som er gjort av den frivillige innsatsen over tid i Norge, viser at engasjementet er stabilt, men med en viss økning de senere år (Folkestad et al., 2015).

Det siste tiåret er det særlig denne formen for frivillighet som er vektlagt i politiske styringsdokumenter. I 1997 la Jagland-regjeringen frem St.meld. nr. 27 (1996–97) *Om statens forhold til frivillig organisasjoner*, som bygget videre på den brede utredningen fra 1988 (NOU 1988:17). Her signaliserte man igjen behovet for å utvikle en mer sektorovergripende politikk for frivillig sektor og en mer samordnet støttepolitikk. I 2006 kom Stoltenberg-regjeringens frivillighetspolitikk, St.meld. nr. 39 (2006–2007) *Frivillighet for alle*, der man i enda sterkere ordelag argumenterte for en styrking av sektoren som helhet. Dette var en del av det såkalte «Kulturløftet», som var navnet på Arbeiderpartiets kulturpolitiske satsing og bygget på slagordet «Alle skal med». Man vektla særlig måter å tilrettelegge for ulike gruppers deltakelse for å styrke rammevilkårene for organisasjonene, og øke ressurstilgang i lokalsamfunnene for å skape bedre lavterskeltilbud. Stortingsmeldingen fokuserte også særlig på at organisasjonssamfunnet er viktig som en arena for integrering og at det bidrar til å styrke tillit og sosial kapital.

Det å ville øke det sivile engasjementet, brukervedvirkning og utvikle nye samarbeidsformer mellom stat og sivilsamfunn, kjenner man særlig fra den britiske debatten, men de senere år er dette også blitt et sentralt tema i Norge. I 2010 lanserte den konservative partilederen David Cameron et politisk reformprogram i Storbritannia kalt «Big Society».

Det bygget på et ideologisk tankegods som søkte å kombinere verdikonservativ kommunitarisme med liberalisme i en slags post- eller ny-thatcheristisk modell. Hovedtanken var å integrere markedsløsninger og samfunnsansvar (social solidarity) i velferdsstaten. Reformprogrammet hadde en grunntanke om revitalisering og mobilisering av sivilsamfunnet gjennom fremheving av begreper som «localism», «civic engagement» og «grassroot innovation». Betegnelsen «Big Society» ble lansert som et ønske om å ville overføre makt fra myndigheter («Big Government») til folket, stimulere empowerment og et mer aktivt medborgerskap, og inkludere sivilsamfunnet til mer samarbeid med offentlig sektor. I Storbritannia førte reformprogrammet til både utprøving av nye former for spill mellom offentlig og frivillig sektor, og forskning på slike nye samarbeidsformer.

Mobilisering for et mer aktivt medborgerskap og sivile aktørers deltakelse som velferdsstatens medprodusenter, har særlig vært fremtredende på helse- og omsorgsfeltet og på områder som eldreomsorg og folkehelse, men også når det gjelder inkludering og integrasjon. I statlige myndigheters strategi for å øke frivillighetens potensial i eldreomsorgen er fem former for innsats fremhevet: mobilisering, organisering og koordinering, etablering av nettverkssamarbeid, utvikle nye arenaer for frivillighet, etablere «livsgledesykehjem», dvs. sykehjem som omfatter ledelse og koordinering av frivillige, og å utvikle kunnskap og forskning som kan danne et bedre grunnlag for denne strategien (St.meld. nr. 29 (2012–2013)).

Denne meldingen synes inspirert av politiske initiativ som er tatt i Storbritannia de senere år:

I kommunal sektor er samskaping blant annet tatt i bruk i England, der lokale myndigheter ser på dette som en metode som kan endre de begrensningene som ligger i dagens organisering og produksjon av velferdstjenester. Samskaping har et innovativt potensial til å fornye strukturene og endre tjenestenes kvalitet og innhold. En lang rekke utfordringer, som miljøspørsmål, kriminalitet, sosiale problemer og helse, kan ikke løses av offentlig sektor alene. Dette har skapt behov for å utløse andre sosiale krefter i samfunnet og utvikle tilnærminger til kommunal tjenesteproduksjon der de som blir direkte berørt av tjenestene involveres på en mer konkret måte i tjenestenes utforming og implementering (St.meld. nr. 29 (2012–2013), pkt. 4.1.4).

Folkehelsemeldingen og samhandlingsreformen vektlegger for eksempel at velferdsproduksjon i fremtiden er et ansvar offentlig sektor ikke kan bære alene. Det må derimot utvikles flere samarbeidsformer mellom offentlig sektor og sivilsamfunnet (St.meld. nr. 25 (2005–2006)). I utredningen *Innovasjon i omsorg* snakkes det om næromsorg, samproduksjon og medborgerskap gjennom utviklingen av mer partnerskap mellom kommuner og frivillige organisasjoner. I den nye nasjonale strategien for boligsosialt arbeid *Bolig for velferd* (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2014), fremheves frivillig sektor som samarbeidspartner for offentlige tjenester og at sektoren kan fylle ulike roller i det boligsosiale arbeidet. I Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementets St.meld. nr. 6, (2012–2013) *En helhetlig integreringspolitikk*, understrekes ytterligere sivilsamfunnets funksjon som integreringsarena, og i Helse- og sosialdepartementets St.meld. nr. 29 (2012–2013), *Morgendagens omsorg*, fremlegges hvordan frivillig sektor kan bidra i velferdsproduksjonen på flere ulike måter:

Frivillig sektor er i forandring. Det betyr ikke at den forvitrer, den finner bare nye former. Det er i disse nye formene framtidens muligheter ligger. Den nasjonale strategien for frivillig arbeid på helse- og omsorgsfeltet vil støtte opp under og stimulere til nye frivillighetsformer, der brukerne selv spiller en sterkere rolle (St.meld. nr. 29 (2012–2013), s. 67).

Initiativ til å utvikle flere samarbeidsformer mellom offentlig og frivillig sektor tas nå i flere europeiske land, og løftes opp i overnasjonale organ (Eimhjellen & Loga, 2017; Guribye, 2016; Torfing & Sørensen, 2012). I en EU-rapport fra 2015 har man sammenlignet eksempler på såkalt aktivt medborgerskap i samskaping og sosial innovasjon i syv EU-land. Samskaping defineres her som: «The involvement of citizens in the initiation and/or the design process of public services in order to (co)create beneficial outcomes» (Voorberg, Trummers, Bekkers, Torfing, Tonurist & Kattel, 2015, s. 12). Dette omfatter at borgere eller frivillige organisasjoner skal delta både i innovasjonsfasen, de inviteres som med-designere i utformingsfasen, og de inviteres med i den avsluttende implementeringsfasen av en offentlig tjeneste. EU-rapporter som omhandler samskaping og økt involvering av borgere, brukere, pårørende og frivillige knyttes gradvis også til begrepet innovasjon, som vi snart skal komme inn på.

På samme måte som NPM-reformene er blitt kritisert, blir også samskapingsreformene som nå gjør seg gjeldende i mange europeiske velferdsstater møtt med kritikk. I Storbritannia har «Big Society» blitt kritisert for at samskapingsprosessene rekrutterer skjevt og at det først og fremst er ressurssterke borgere som blir mobilisert (Civil Exchange, 2015). En annen kritikk har vært at prosjektene ofte har hatt uklare og kolliderende formål, for eksempel at samskapingen har til hensikt å redusere de offentlige utgiftene *samtidig* som hensikten er å øke brukervennligheten og demokratisk deltakelse og involvering (la Cour, 2014; Eimhjellen & Loga, 2017; Guribye, 2016).

ROLLEN SOM VELFERDSINNOVATØR

Den tredje rollen som sivilsamfunnet i dag ofte knyttes til når temaet er velferdsstatens omstilling, er som arena for innovasjon. Både i Norge og andre europeiske land ser man en fornyet interesse for hvordan frivillig sektor igjen kan spille rollen som innovatør i utviklingen av nye tjenester i velferdsstaten. Sosialt entreprenørskap er et begrep som har fått økt politisk oppmerksomhet der det pekes fremover mot en fornying av velferdsstaten, samtidig som man løfter frem sanitetskvinnene og andre som eksempler på den aktive rollen sivilsamfunnet tidligere spilte som idé- og initiativtaker. Sivilsamfunnets rolle som innovatør er tematisert blant annet i styringsdokument i eldreomsorgen (St.meld. nr. 29 (2012–2013), innen folkehelse (St.meld. nr. 19 (2014–2015)), og frivillig sektors innovative potensial er også fremmet i Kommunal- og moderniseringsdepartementets nye handlingsplan for boligsosialt arbeid, *Nasjonal strategi for boligsosialt arbeid. Bolig for velferd* (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2014).

I beskrivelser av velferdsstatens fremvekst spilte sivilsamfunnet opprinnelig en svært sentral rolle som arena for innovasjon. Historiker Anne Lise Seip (1984, s. 91) har beskrevet velferdsstatens fremvekst i ulike faser, og peker blant annet på epoker da sivilsamfun-

net representerte et innovativt potensial. Velferdsstatens tidligste fase, i perioden fra 1837 og frem til 1890, betegner Seip (1991) som en tid da det ble etablert mange nye frivillige organisasjoner innen felt som misjon, idrett, arbeid og kvinnesak. Rollen som pioner i etableringen av nye tjenester, som for eksempel et barnehjem eller tilbud for fattige, kunne variere mellom de nyetablerte kommunene, sivile borgere og organisasjoner eller private bedrifter og filantroper. Initiativene kunne også oppstå som et samarbeid mellom disse. Senere skjedde det en endring i det som hadde vært et balansert og gjensidig samarbeid. Mens det var sivile aktører som var de fremste innovatørene i den første fasen, kom kommunene mer på offensiven i den andre fasen. I fasen som strakte seg fra 1920 til 1940, var det norske samfunnet preget av økonomisk krise. Frivillige organisasjoner som leverte velferdstjenester bidro derfor til å legge press på kommunene om å ta over deres tjenester og institusjoner for å sikre driften i en vanskelig tid. I den tredje fasen kan man altså tale om en reell nedgang i det ideelle og frivillige tjenestetilbudet og en svekkelse av frivillig sektors innovative kraft.

Sivilsamfunnets potensial som arena for innovasjon er blitt sentralt innen europeisk frivillighetsforskning gjennom tema som sosial innovasjon, sosialt entreprenørskap og co-production (samskaping). Hybride organisasjonsformer og nye modeller for samspill mellom offentlig, frivillig og privat sektor er blitt mer sentrale temaer i europeisk frivillighetsforskning. Sivilsamfunnet vies med andre ord både oppmerksomhet som en egen arena for nyskaping, blant annet knyttet til de såkalte SE-begrepene (social entrepreneurship, social enterprises, social economy, solidarity economy) og i samspill med andre sektorer. Det gjelder særlig i land som ble rammet av finanskrisen fra 2008, men det er tema som i økende grad også drøftes i de skandinaviske landene (Eimhjellen & Loga, 2017; Loga 2016; Loga, Eimhjellen, Ingstad, Stokstad & Winsvold, 2016). Slike nyere former for involvering av frivillig sektor har også ført med seg en aktualitet for nye former for filantropi som i større grad enn før bygger på en investerings- og innovasjonsorientering. Filantropi som en form for ideelt engasjement har hatt liten utbredelse i Norge, sammenlignet med de fleste andre vestlige land. Det handler blant annet om at det historisk sett har eksistert relativt små sosiale forskjeller i Norge, og det har manglet et stort borgerskap med et økonomisk overskudd. Filantropi har i tillegg også vært delvis uglesett i Norge som i det øvrige Skandinavia, og da særlig i arbeiderbevegelsen og det senere sosialdemokratiske regimet. Med fremveksten av den nasjonale velferdsstaten på 1960-tallet var målet nettopp å utvikle et system som kunne erstatte tidligere tiders «uverdige» ordninger, der sosialt utsatte grupper sto i et avhengighetsforhold til privilegerte grupper (Loga, 2016; Sivesind, 2015; Stenius, 2010).

Nye former for filantropi som vokser fram i vestlige land og gradvis også i Norge, fører til andre former for samspill mellom frivillig og privat sektor enn hva man tradisjonelt forbinde med filantropi. Dette er samspillsformer som blant annet er rettet inn mot innovasjon i utvikling av velferdstjenester. Politiske programmer som fremmer brukerstyring, aktivt medborgerskap og samskaping, legger også til rette for nye hybride organisasjoner og virksomheter, såkalte «cross-sectoral partnerships» og samarbeidsplattformer mellom offentlig, privat og frivillig sektor der det sosiale engasjementet kombineres med forretningsdrift (Evers, 2005; Loga, 2016; Pestoff, 2014).

Innovasjon Norge løftet sosialt entreprenørskap frem som ett av seks sentrale satsings-

områder i det såkalte handlingsprogrammet fra 2015 *Smarte samfunn – Drømmeløftet* (Innovasjon Norge, 2015), der man skisserte den fremtidige offentlige satsingen på innovasjon og omstilling for både offentlig, privat og frivillig sektor i Norge. Kommunenes interesseorganisasjon (KS) har tilsvarende løftet sosial innovasjon og sosialt entreprenørskap opp på agendaen for utvikling av norske kommuner. Kommunal- og moderniseringsdepartementet har i ulike sammenhenger vist til at det skal bygges mer kompetanse om sosial innovasjon og entreprenørskap i kommunene gjennom flere tiltak, som etablering av nye tilskuddsordninger. Departementet har blant annet utviklet en «kokebok» for sosialt entreprenørskap der kommunene får hjelp til å utvikle en politikk for sosiale entreprenørers bidrag til utvikling av velferdstjenester (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2017).

AVSLUTNING

Det har de senere år blitt rettet økt oppmerksomhet mot sivilsamfunnets potensial i samspill med og fornying av offentlig sektor. Spørsmål om hva slags roller den frivillige innsatsen og frivillige organisasjoner kan spille, drøftes i ulike debatter om velferdsstaten og belyses i offentlige styringsdokumenter. Dette er likevel ingen ny debatt. Etter at man på 1970-tallet «gjenoppdaget» sivilsamfunnet og avgrenset det til en egen samfunnssektor som så ble gjenstand for en egen politikkutforming, har dette temaet dukket opp med jevne mellomrom i norsk offentlighet og i andre europeiske land. Temaets aktualitet har sammenheng med økonomiske nedgangstider og at det rettes kritikk mot velferdsstaten. Siden debatter fra 1980-tallet har oppmerksomheten mot sivilsamfunnet vært knyttet til ulike argumenter, både at det har vært ressursmessig nødvendig å mobilisere frivillighet, det har vært ansett som verdimesig ønskelig å øke mangfoldet i tjenestetilbudet, og man ønsker igjen at sivilsamfunnet skal utgjøre en innovativ kraft slik det engang gjorde før velferdsstaten for alvor ble utviklet. Jeg har i denne artikkelen forsøkt å drøfte spørsmålet om sivilsamfunnets potensielle roller i velferdsstatens omstilling ved å løfte frem tre utvalgte roller og argumenter som knyttes til disse.

Dagens debatter om de ideelle velferdsprodusentene handler ofte om hvorvidt det er ønskelig å legge bedre til rette for velferdsprodusenter som har begrensning på profittuttak og som også kan bidra til et større ideologisk mangfold i tjenestetilbudet. Argumenter mot å skulle øke ideell velferdsproduksjon handler blant annet om å ville styrke det offentlige tilbudet på bekostning av private og profittdrevne tilbydere, et forsvar for offentlige stillinger og skepsis mot at religion og livssyn skal bli fremtredende i velferdsproduksjon.

Den andre rollen jeg har drøftet er argumenter om at sivilsamfunnet fremover i større grad må mobiliseres og utgjøre et supplement til offentlig velferdsproduksjon. Denne rollen fremholdes ofte i en tvetydig og mangfoldig form, og viser både til nye former for brukermedvirkning, en større involvering av frivillige organisasjoner i samarbeid med kommunale tjenester, og til mobilisering og koordinering av frivillige individer (frivillig innsats) innen offentlige velferdsinstitusjoner. Rollen kan knyttes til aktuelle begrep som samskaping, samproduksjon og aktivt medborgerskap, og kan fremstå tvetydig ved at argumenter er knyttet til økonomisk innsparing på den ene siden og (i økende grad) demokra-

tisk deltakelse, empowerment og brukerinvolvering på den andre. Argumenter mot denne rollen er blant annet at samskapingsprosesser ofte presenteres ut fra motstridende formål, de rekrutterer skjevt og er vanskelig å organisere.

Den tredje rollen som drøftes i artikkelen, handler om innovasjon. Oppmerksomheten mot innovasjon og omstilling har man allerede sett i næringslivet og i offentlig sektor i noen år. De senere år rettes denne oppmerksomheten også mot frivillig sektor og knyttes blant annet til samarbeidsdrevet innovasjon på tvers av offentlig, privat og frivillig sektor. Sivilsamfunnets betydning som arena for innovasjon, er et tema man kjenner godt fra historien om velferdsstatens fremvekst. Den nye oppmerksomheten om innovasjon i frivillig sektor møtes på den ene siden med kritiske argumenter om at innovasjon i velferdstjenester heller bør foregå innen rammene av offentlig sektor, og at velferdsstatens suksess har vist at det sivile sosiale ansvaret og filantropi ikke lenger er nødvendig i den sosialdemokratiske velferdsstaten. På den andre siden ser man i dag fremvekst av hybride organisasjonsformer som sosiale entreprenører og sosiale virksomheter som inngår i nye samarbeidsformer med offentlig sektor og private aktører. Sosialt entreprenørskap i Norge vokser frem innen frivillig sektor ved at eldre, frivillige organisasjoner søker nye inntjeningsmetoder og tar i bruk mer kommersielle metoder. Det vokser også frem innen privat sektor gjennom et økende ideelt engasjement og samfunnsansvar i næringslivet, gjennom nye former for filantropi og samarbeid mellom bedrifter og frivillig sektor. Sosialt entreprenørskap er et større fenomen og politisk tema i det øvrige Europa enn i Norden. Det er imidlertid nå et felt i sterk vekst også i Norge, og illustrerer at den frivillige sektoren igjen er blitt en arena for utvikling av nye løsninger.

Sivilsamfunnet fyller svært ulike typer roller i samfunnet. Sektorens rolle som velferdsprodusent har gradvis blitt mindre, parallelt med at det har vokst frem et offentlig tilbud. Siden 1980-tallet har denne rollen vært oppe til diskusjon ved jevne mellomrom og ofte ført til betente debatter. De senere år har man søkt mot nye måter å involvere sivilsamfunnet på, både gjennom ulike former for samskaping og aktivt medborgerskap, og senest også gjennom idéskaping som knyttes til innovasjon. De seneste års argumenter for å ville øke sivilsamfunnets involvering i velferdsstaten, har ofte et tvetydig formål. På den ene siden er begrunnelser knyttet til økonomisk innsparing, og på den andre siden presenteres slike initiativ ofte med tanke på å ville styrke demokratisk legitimitet, inkludering og deltakelse. Uklare argumenter og formål kan gi grobunn for misforståelser og skepsis mot omstilling og nye initiativ. Det kan medføre at det konstruktive potensialet som finnes i den sivile deltakelsen og i nye former for samspill med offentlig og privat sektor, ikke kommer tydelig frem.

REFERANSER

- Christensen, D. A., Strømsnes, K. & Wollebæk, D. (2011). *Organisasjonene i Hordaland 1999–2009*. Bergen: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, rapport 3/2011.
- Civil Exchange (2015). *Whose Society? The Final Big Society Audit*. London: Civil Exchange.
- Cour, A. la (2014). *Frivillighedens logik og dens politik. En analyse af den personrettede frivillige sociale indsats og statens frivillighedspolitik*. Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskabene.

- Dahlberg, L. (2005). Interaction between voluntary and statutory social service provision in Sweden: A matter of welfare pluralism, substitution or complementarity? *Social Policy & Administration*, 39(7), 740–763.
- Eimhjellen, I. og Loga, J. (2016). *Utvikling av sosialt entreprenørskap i Norge*. Bergen: Uni Research, rapport nr. 6/2016.
- Eimhjellen, I. & Loga, J. (2017). *Kommunenes samhandling med frivillige organisasjoner og sammenslutninger. Samskaping i nye samarbeidsrelasjoner*. Bergen: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, rapport 3/2017.
- Evers, A. (2005). Mixed welfare systems and hybrid organizations: Changes in the Governance and provision of social services. *International Journal of Public Administration*, 28(9–10), 737–748.
- Folkestad, B., Christensen, D. A., Strømsnes, K. & Selle, P. (2015). *Frivillig innsats i Noreg 1998–2014: Kva kjenneteikner dei frivillige og kva har endra seg?* Bergen/Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, rapport 4/2015.
- Frederiksen, M. (2015). Dangerous, commendable or compliant: How Nordic people think about volunteers as providers of public welfare services. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 26(5), 1739–1758.
- Grønlie, T. & Selle, P. (1998). Fortsatt én stat? I T. Grønlie & P. Selle (red.) *Ein stat? Fristillingas fire ansikt* (s. 9–21). Oslo: Samlaget.
- Guribye, E. (2016). *Mot Kommune 3.0? Modeller for samarbeid mellom offentlig og frivillig sektor: Med hjerte for Arendal*. Kristiansand: Agderforskning, rapport 3/2016.
- Henriksen, L. S., Boje, T., Ibsen, B. & Koch-Nielsen, I. (2006). *Welfare State Regime and Voluntarism. Or why 'changing the welfare mix' means different things in different contexts*. Paper presentert på Welfare state change. Conceptualisation, measurement and interpretation, St. Restrup Herregaard.
- Ibsen, B., Boje, T. P. & Frederiksen, M. (2008). Den frivillige sektors velfærdspotentiale. I B. Ibsen (red.), *Det frivillige Danmark* (s. 125–160). Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Innovasjon Norge (2015). *Drømmeløftet. Hovedrapporten fra Innovasjon Norges innovasjonspolitiske dugnad*. Oslo: Innovasjon Norge.
- Ishkanian, A. & Szreter, S. (red.) (2012). *The Big Society Debate. A New Agenda for Social Welfare?* London: Edward Elgar.
- Klausen, K. K. & Selle, P. (red.) (1995). *Frivillig organisering i Norden*. Oslo: Tano og Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Kloster, E., Lidén, H. & Lorentzen, H. (2003). *Frivillighetssentralen. Resultater, erfaringer, forandringer*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, rapport 4/2003.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2014). *Nasjonal strategi for boligsosialt arbeid. Bolig for velferd (2014–2020)*.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2017). *Veier til samarbeid. Sosiale entreprenører som samarbeidspartnere i offentlig sektor – eksempler og ideer*.
- Kuhnle, S. & Selle, P. (1990). *Frivillig organisert velferd – alternativ til offentlig?* Bergen: Alma Mater.
- Loga, J. (2012). Finnes det en egen kommunal frivillighetspolitikk? I P. Selle & K. Strømsnes (red.), *Organisasjonene og det offentlige. Har vi fått en ny frivillighetspolitikk?* (s. 39–82). Bergen: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, rapport 6/2012.

- Loga, J., Eimhjellen, I., Ingstad, E. L., Stokstad, S. & Winsvold, M. (2016). *Sosialt entreprenørskap. Partnerskap for nye løsninger*. Bergen: Uni Research Rokkansenteret, rapport 1/2016.
- Loga, J. (2016). *Frivillighet og forretning. Nye former for samspill mellom sivilsamfunnet og markedet*. Bergen/Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, rapport 8/2016.
- Lorentzen, H. (1994). *Frivillighetens integrasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nagel, A. H. (red.) (1991). *Velferdskommunen. Kommunenes rolle i utviklingen av velferdsstaten*. Bergen: Alma Mater.
- NOU 1988:17 (1988). *Frivillige organisasjoner*. Det norske finans- og tolldepartement.
- Nødland, S. I., Bergsgard, N. A., Bjelland, A. & Leknes, E. (2007). *Kommunenes samhandling med frivillig sektor*. Stavanger: Rapport IRIS 2007/047.
- Pestoff, V. (2014). Hybridity, coproduction, and third sector social services in Europe. *American Behavioral Scientist*, 58(11), 1412–1424.
- Pestoff, V., Brandsen, T. & Verschuere, B. (red.) (2012). *New Public Governance, the Third Sector and Co-Production*. New York, London: Routledge.
- Rothstein, B. (1995). Svensk välfärdspolitik och det civila samhället. I L. Trägårdh (red.), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor* (s. 94–153). Stockholm: SNS Förlag.
- Raaum, J. (1988). De frivillige organisasjoners framvekst i Norge. Vedlegg 1, NOU 1988:17 (1988), *Frivillige organisasjoner*.
- Seegard, S. B. (2016). Velferdsmix og rammevilkår for private tjenesteleverandører i Norge. I K. H. Sivesind (red.), *Mot en ny skandinavisk velferdsmodell? Konsekvenser av ideell, kommersiell og offentlig tjenesteyting for aktivt medborgerskap* (s. 40-50). Oslo: Institutt for samfunnsforskning, rapport 1/2016.
- Seip, A. L. (1984). *Velferdsstatens fremvekst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Seip, A. L. (1991). Velferdskommunen og velferdstrekanten – et tilbakeblikk. I A.-H. Nagel (red.), *Velferdskommunen* (s. 24–42). Bergen: Alma Mater.
- Selle, P. (1993). Voluntary organisations and the welfare state: the case of Norway. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 4(1), 1–15.
- Selle, P. (1998). Organisasjonssamfunnet – eit statsreiskap? I T. Grønlie & P. Selle (red.), *Ein stat? Fristillingas fire ansikt* (s. 141–179). Bergen: Samlaget.
- Selle, P. (2013). Refleksjoner kring medlemsmodellens betydelse. I L. Trägårdh, P. Selle, L. S. Henriksen & H. Hallin (red.), *Civilsamhälle klämt mellan stat och kapital. Välfärd, mångfald, framtid* (s. 49–64). Stockholm: SNS Förlag.
- Selle, P. & Strømsnes, K. (2012). *Organisasjonene og det offentlige. Har vi fått en ny frivillighetspolitikk?* Bergen: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, rapport 6/2012.
- Sivesind, K. H. (2013). Ideella välfärdstjenestar: en lösning på den nordiska modellens framtida utmaningar? I L. Trägårdh, P. Selle, L. S. Henriksen & H. Hallin (red.), *Civilsamhället klämt mellan stat och kapital* (s. 75–89). Stockholm: SNS Förlag.
- Sivesind, K. H. (2015). Giving in Norway: An ambitious welfare state with a self-reliant nonprofit sector. I P. Wiepking & F. Handy (red.), *The Palgrave Handbook of Global Philanthropy* (s. 230–248). Basingstoke: Palgrave.
- Sivesind, K. H. (red.) (2016). *Mot en ny skandinavisk velferdsmodell? Konsekvenser av ideell, kommersiell og offentlig tjenesteyting for aktivt medborgerskap*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, rapport 1/2016.

- Socialministeriet (1997). *Frivilligt socialt arbejde i fremtidens velfærdssamfund*. København: Betænkning fra Statens Information.
- SOU 1993:71 (1993). *Organisationernas bidrag*. Stockholm: Allmänna förl.
- SOU 1993:82 (1993). *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*. Stockholm: Fritze.
- Stenius, H. (2010). Nordic associational life in Europe and inter-Nordic perspectives. I R. Alapuro & H. Stenius (red.), *Nordic Associations in a European Perspective* (s. 29–86). Baden-Baden: Nomos.
- St.meld. nr. 4 (1987–1988). *Perspektiver og reformer i den økonomiske politikken*. Oslo: Finansdepartementet.
- St.meld. nr. 27 (1996–1997). *Om statens forhold til frivillige organisasjoner*. Oslo: Kulturdepartementet.
- St.meld. nr. 25 (2005–2006). *Mestring, muligheter, mening. Framtidas omsorgsutfordringer*. Oslo: Helse- og sosialdepartementet.
- St.meld. nr. 39 (2006–2007). *Frivillighet for alle*. Oslo: Kulturdepartementet.
- St.meld. nr. 6 (2012–2013). *En helhetlig integreringspolitikk*. Oslo: Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- St.meld. nr. 29 (2012–2013). *Morgendagens omsorg*. Oslo: Helse- og sosialdepartementet.
- St.meld. nr. 19 (2014–2015). *Folkehelsemeldingen – Mestring og muligheter*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- Torfig, J. & Sørensen, E. (2012). *Offentlig ledelse af frivilliges samproduktion af velfærdsservice*. København: Væksthus for ledelse.
- Trägårdh, L. (1995). *Civilsamhället kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS Forlag.
- Trägårdh, L., Selle P., Henriksen, L. S. & Hallin, H. (2013). Inledning: Civilsamhälle klämt mellan stat och kapital. I L. Trägårdh, P. Selle, L. S. Henriksen & H. Hallin (red.), *Civilsamhälle klämt mellan stat och kapital. Välfärd, mångfald, framtid* (s. 9-30). Stockholm: SNS Förlag.
- Voorberg, W. H., Trummers, L., Bekkers, V., Torfig, J., Tonurist, P. & Kattel, R. (2015). *Co-Creation and Citizen Involvement in Social Innovation: A Comparative Case Study across 7 EU-Countries*. LIPSE report. Rotterdam: EU Commission.
- Wijkström, F. & Lundström, T. (2015). Rekonstruktionen av det frivilliga. De nya civilsamhällesmedborgarna. I J. von Essen, M. Karlsson, L. Blomquist, E. Forsell & L. Trägårdh (red), *Med kärlek till det oordnade* (s. 179–217). Stockholm: Ersta Sköndal University College.
- Wollebæk, D., Selle, P. & Lorentzen, H. (2000). *Frivillig innsats. Sosial integrasjon, demokrati og økonomi*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Wollebæk, D. & Selle, P. (2002). *Det nye organisasjonssamfunnet. Demokrati i endring*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Wollebæk, D. & Sivesind, K. H. (2010). *Fra folkebevegelse til filantropi? Frivillig innsats i Norge 1997–2009*. Oslo/Bergen: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, rapport 3/2010.